

ધારાસભા અને સંસદની ચૂંટણીઓ માટે બંધારણમાં ઘડવામાં આવેલા સિધ્ધાંતો

પ્રસ્તાવના:

બંધારણમાં રાષ્ટ્રપતિ, ઉપરાષ્ટ્રપતિ ની ચૂંટણી પદ્ધતિ દર્શાવવામાં આવી છે તે જ રીતે બંધારણમાં ધારાસભા અને સંસદની ચૂંટણી અંગે નવા સુધારા સાથે સિદ્ધાંતો બનાવવામાં આવેલા છે. તે આ પેપરમાં દર્શાવવામાં આવેલા છે જેમાં ચૂંટણી, ચૂંટણીઓ અંગેની સંસદની સત્તા, મતદાર વિસ્તારમાં મતદારનો એક જ મત તે ઉપરાંત સભ્યોની ચૂંટણીના વિવાદો માટેના નિર્ણય, ટ્રીબ્યુનલની રચના, ચૂંટણીપંચ વગેરે બાબતનું આ પેપરમાં દર્શાવેલ છે.

ચૂંટણીઓ:

બંધારણમાં રાષ્ટ્રપતિ ' અનુચ્છેદ ૫૪ (અને ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી)અનુચ્છેદ ૬૬ (ની પદ્ધતિ દર્શાવવામાં આવી છે. પણ ધારાસભા અને સંસદની ચૂંટણીઓ માટે ધારાસભાઓ અને સંસદ ને એ બાબત પ્રક્રિયા ઘડવાની સત્તા આવી છે. જો કે બંધારણમાં એ બાબતે અમુક સિધ્ધાંતો દર્શાવ્યા છે. આ સિધ્ધાંતો આ મુજબના છે.

(એ) પ્રતિનિધિત્વ કરવા માટે કોઈ પણ કોમી આધારે જોગવાઈ કરવામાં આવેલ નથી. સંસદની બે માંથી કોઈ એક ગૃહ ની ચૂંટણી માટે ના દરેક પ્રાદેશિક મતદાર મંડળ માટે એક સામાન્ય મતદાર યાદી રહેશે અને કોઈ પણ વ્યક્તિ ધર્મ, જાતિ, જ્ઞાતિ, લિંગ માટે એક સામાન્ય મતદાર યાદીમાં નામ દાખલ કરવા માટે અપાત્ર થશે નહિં. (અનુચ્છેદ ૩૨૫)

(બી) ચૂંટણીઓ પુક્તવયના મતાધિકારને ધોરણે થશે, એટલે કે ભારતની નાગરીક હોઈ અને સમુચિત વિધાન મંડળે કરેલા કોઈ કાયદાથી અથવા તે હેઠળ તે અર્થે નક્કી કરવામાં આવે તે તારીખે ઓછામાં ઓછો ૧૮ વર્ષની¹ ઉંમર હોઈ અને આ બંધારણ કે સમુચિત વિધાન મંડળે કરેલ હોઈ કાયદા હેઠળ નિવાસી ન હોવાના કારણે, મગજની અસ્થિરતાના કારણે ગુનાના કે કાયદાસર અથવા ગેરકાયદેસર આચરણ ના કારણે ગેર લાયક ઠરાવાઈ ન હોય એવી દરેક વ્યક્તિ એવી કોઈ પણ ચૂંટણીમાં મતદાર તરીકે નોંધવા માટે હક્કદાર રહેશે (અનુચ્છેદ ૩૨૬)

ચૂંટણીઓ અંગે સંસદની સત્તા:

ઉપરોક્ત જણાવેલ સિદ્ધાંતોના આધારે અને બંધારણ ની બીજી જોગવાઈઓ આધારે ચૂંટણી અંગે કાયદો ઘડવાની સત્તા ફક્ત સંસદના બન્ને ગૃહોને જ આપવામાં આવેલ નથી. પણ એ સાથે રાજ્ય ના ધારાસભાઓને અને કેન્દ્રશાસિત સભ્યોને પણ આપવામાં આવી છે. (અનુચ્છેદ ૩૨૭, એન્ડ્રો ૭૨, ૭માં

શીડયુલની પ્રથમ યાદી) આ પ્રકારની સત્તાઓ રાજ્ય વિધાન મંડળો ને આપવામાં આવી છે. પણ એ સત્તાઓ કેન્દ્રને આધીન રહીને છે. રાજ્ય વિધાન મંડળો ચૂંટણીને લગતી રાજ્ય વિધાન મંડળ બાબતે એ પ્રકારના કાયદા ઘડી શકશે જે બાબતે સંસદે ન ઘડયા હોય રાજ્ય વિધાન મંડળો ઘડેલા કાયદાઓ સંસદે ઘડેલા કાયદાઓથી વિસંગત ન હોવા જોઈએ એટલા પ્રમાણમાં એ માન્ય રહેશે. (અનુચ્છેદ ૩૨૮) સંસદે લોક પ્રતિનિધિત્વ કાયદો ૧૯૫૦, ૧૯૫૧ ઘડેલ છે. અને એ સાથે ડીલીમીટેશન કમીશન એક્ટ ૧૯૫૨, ૧૯૬૨, ૧૯૭૨ (૨૬ કરાયેલા), ૨૦૦૨, ૨૦૦૩ ઘડેલ છે. જેમાં ચૂંટણીની પદ્ધતિ, મતવિસ્તારોના સીમાંકનમાં ઉમેરો કે ઘટાડો કરવાની સત્તાઓ છે. જે ચૂંટણી ને લગતી હોય.

મતદાર વિસ્તારોમાં મતદારનું એક જ મત:

આ કાયદાઓમાં જે પદ્ધતિ ચૂંટણી માટે દર્શાવી છે. એ મુજબ મતદાર વિસ્તારમાં એક સભ્ય એક જ મત આપી શકશે. જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ ની ચૂંટણી માટે પ્રતિનિધિત્વ ની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. પણ આ પ્રકારની રાજ્ય વિધાન મંડળ અને સંસદ માટે જણાવેલ નથી.

સભ્યોની ચૂંટણીના વિવાદો માટેનું નિર્ણય:

જુદાજુદા તબક્કે અને આટલા મોટા દેશની ચૂંટણીઓ સંદર્ભે વિવાદો ઉભા થાય એ સ્વાભાવિક છે. આ વિવાદો જુદા જુદા મુદ્દાઓ ઉપર હોઈ શકે જેમ જે ચૂંટણી પૂરતી પ્રક્રિયા તે અનુસરીને યોજાઈ છે, અથવા કોઈ ઉમેદવારને કોઈ પણ ગેરલાયક એ પછી ચૂંટણી બંધારણ હેઠળ ની અથવા બીજા કોઈ કાયદા હેઠળ હોય એનામાં દુર કરવામાં આવ્યો હોય એના ઉમેદવાર ને દુર કરવો જોઈએ હતો. જે ખરી રીતે ચૂંટાયેલ જાહેર કરાયેલ નહિં કરાયેલ હોય આ અને બીજા પ્રકારના વિવાદો માટે બંધારણમાં અનુચ્છેદ ૩૨૯ હેઠળ જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે જે મુજબ આવા કિસ્સાઓમાં દેશની સામાન્ય કોર્ટોને આ વિવાદોને સાંભળવાની ન્યાયિક સત્તા રહેશે નહીં. અને એ બાબતની કોઈ પણ અરજી કાયદામાં જણાવેલ જોગવાઈઓના આધારે દાખલ કરી અનુચ્છેદ ૩૨૯ અનુસાર:

આ બંધારણમાં જો કોઈપણ જોગવાઈ લાગુ નહિ પડતી હોય-

(બી) સંસદના બંને ગૃહો અથવા રાજ્ય વિધાન મંડળની ચૂંટણીઓ સામે કોઈ પણ પ્રશ્ન ઉભો કરી શકશે નહીં સિવાય કે આ બાબતે સક્ષમ સત્તાધિકારી સમક્ષ કાયદામાં જણાવેલ પ્રક્રિયા મુજબ અરજી કરવામાં આવેલ હોય.

લોક પ્રતિનિધિત્વના કાયદા હેઠળ જે ૧૯૯૬ની છેલ્લી સ્થિતિ છે એ મુજબ આ પ્રકારના વિવાદોને સાંભળવાની સત્તા હાઈકોર્ટો ને આપવામાં આવી અને એની સામે અપીલ કરવાની સત્તા સુપ્રીમ કોર્ટને આપવામાં આવી છે.

૪૨માં બંધારણ સુધારાથી ચૂંટણી ટ્રિબ્યુનલો રચના કરવી:

બંધારણ અનુચ્છેદ ૩૨૩ (બી) ની જોગવાઈઓ મુજબ જે બંધારણમાં (૪૨ માં સુધારણા) સુધારેલ કાયદો ૧૯૭૬ મુજબ નિર્દિષ્ટ ધારાસભ્યોને અને સંસદને ટ્રીબ્યુનલની રચના કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે જે ચૂંટણી અંગે ના વિવાદો સાંભળશે. જે કાયદાઓ ઘડીને બીજી બધી કોર્ટોની સત્તાને બાકાત રાખીને (ફક્ત

સુપ્રીમ કોર્ટને અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળ બાકાત રાખીને) આ બાબતના વિવાદો હાઈકોર્ટને અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળ બાકાત રાખીને બાકાત રાખીને) આ બાબતના વિવાદો સાંભળશે. ટૂંકમાં, જ્યારે કોઈ પણ કાયદો આ સત્તા હેઠળ ઘડવામાં આવેલ હોય, હાઈકોર્ટને પણ ચૂંટણી વિવાદો સાંભળવાની સત્તા રહેશે નહિ, એ વિવાદો ફક્ત વહીવટો ટ્રિબ્યુનલો જે કાયદા દ્વારા રચવામાં આવશે એ જ સાંભળશે, જેના નિર્ણયો સામે અપીલ કરવાની સત્તા ફક્ત સુપ્રીમ કોર્ટને અનુચ્છેદ ૧૩૬ હેઠળ રહેશે. જેમાં સ્પેશીયલ લીવ પીટિશન કરવાની જોગવાઈ છે.

રાષ્ટ્રપતિ, ઉપરાષ્ટ્રપતિ પ્રધાન મંત્રી, સ્પીકરના ચૂંટણી વિવાદો માટેના વિશિષ્ટ ન્યાયિક સત્તાઓ:

બંધારણના અનુચ્છેદ ૭૧ ની જોગવાઈ અનુસાર રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણી બાબતના વિવાદના ઉકેલ માટે ફક્ત સુપ્રીમ કોર્ટને જ સત્તા છે. વડા પ્રધાન અથવા લોકસભાના સ્પીકરની ચૂંટણી વિવાદ સંદર્ભે કોઈ વિશેષ પ્રકારની જોગવાઈ કરવામાં આવેલ નથી. એ માટે એમની ચૂંટણીના વિવાદો ફક્ત હાઈકોર્ટમાં જ અરજી દાખલ કરી નિર્ણય કરવામાં આવશે. (અનુચ્છેદ ૩૨૧-(b))

ચૂંટણી પંચ:

ચૂંટણી સમગ્ર પ્રક્રિયા ગોઠવવા. દેખરેખ કરવા અને એને લગતી વિવિધ બાબતોને પૂર્ણ કરવા બંધારણમાં એક સ્વતંત્ર સંગઠનની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. જે ચૂંટણી પંચ (અનુચ્છેદ ૩૨૪) તરીકે ઓળખાશે. ચૂંટણી કમિશ્નરોને અલગ રાખી વહીવટી વિભાગથી દુર રાખી એક સ્વતંત્ર પંચની રચના જે નિષ્પક્ષ ચૂંટણી યોજી શકે જે કોઈ પણ રાજકીય પક્ષના નિમંત્રણ હેઠળ નહિં હોય.

ચૂંટણી કમિશન મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર અને રાષ્ટ્રપતિ વખતો વખત નક્કી કરે અને બીજા ચૂંટણી કમિશ્નરોનું બનશે અને મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર અને બીજા ચૂંટણી કમિશ્નરોની નિમણૂંક રાષ્ટ્રપતિ કરશે. (અનુચ્છેદ ૩૨૪ (૨))

ચૂંટણી પંચની શરૂઆતથી પંચમાં ફક્ત મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર જ હતા. કોગેસ (આઈ) સરકારે ૯ મી લોકસભા ચૂંટણીના ફક્ત એક અઠવાડીયા પહેલા જ ૧૬ મી ઓક્ટોબર ૧૯૮૯ ના રોજ વધુ સભ્યો ધરાવતા પંચ નું નિર્માણ થયું. એ દિવસે બીજા બે ચૂંટણી કમિશ્નરોની નિમણૂંક કરવામાં આવી હતી. (આલોચકોએ એ વખતે જણાવ્યું હતું અને શંકા વ્યક્ત કરી હતી કે ચૂંટણી પંચની સ્વતંત્રતામાં સમાધાન કરવામાં આવી રહ્યું છે.) નેશનલ ફ્રન્ટ સરકાર સત્તામાં આવતા એમણે ફરીથી નિયમોમાં સુધારો કર્યું અને ફક્ત એક જ ચૂંટણી કમિશ્નરનો હોદ્દો ચાલુ રાખ્યું જેનો અમલ ૨ જી જાન્યુઆરી ૧૯૯૦ થી શરૂ કરવામાં આવ્યો. ચૂંટણી કમિશ્નરની નિમણૂંક, નોકરી નું સમય ગાળો એ સંસદ કાયદો ઘડે એ મુજબનું રહેશે. એમાં વધુમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નરને હોદ્દા માંથી દુર કરી શકશે નહિ સિવાય કે જે રીતે સુપ્રિમ કોર્ટના જજ ને હોદ્દા માંથી દુર કરવાની પ્રક્રિયા છે, ફક્ત એ જ રીતે દુર કરી શકશે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર ને દુર કરવા માટે સંસદમાં વિશેષ બુહમતિ દ્વારા અને એમના દ્વારા આચરેલા ગેર વર્તણૂંક અને એની કાર્યક્ષમતામાં જો ઉણપ હોય તો એના આધારે જ દુર કરી શકાય છે અને બીજા ચૂંટણી કમિશ્નરો ને રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા જ દુર નહિ કરી શકશે સિવાય કે મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર એ માટેની ભલમાણ રાષ્ટ્રપતિ ને કરે.

સંસદને અને દરેક રાજ્ય વિધાન મંડળ ની કરવામાં આવે તે તે તમામ ચૂંટણીઓને ચૂંટણીઓના સંચાલન અને રાષ્ટ્રપતિ અને ઉપરાષ્ટ્રપતિ ના હોદ્દાની ચૂંટણીઓના સંચાલન દેખરેખ દોરવણી નિયંત્રણ કરવાની સત્તા ચૂંટણી પંચને હશે. (અનુચ્છેદ ૩૨૪ (૧))

રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા મુખ્ય ચૂંટણી પંચનીસંમતી સાથે પ્રાદેશિક સ્તરે રોજીનલ કમિશ્નરોની નિમણૂક કરી શકશે. જે નિમણૂકો સમાન્ય લોકસભાની ચૂંટણી પૂર્વ અથવા રાજ્ય વિધાન સભાની ચૂંટણી પહેલા મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નરને મદદ કરવા માટે નિમણૂક કરી શકશે. (અનુચ્છેદ (૪)).

સરકારે તા.૧-૧૦-૧૯૯૩ ના રોજ વટહુકમ^૨ બહાર પડ્યુ હતુ. (જે પછીથી કાયદામાં રૂપાંતરીત થયુ હતુ) જુ મુજબ બે ચૂંટણી કમિશ્નરોની નિમણૂકની જોગવાઈ હતી. એ પછી તરત જ બે કમિશ્નરોની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. આ વટહુકમમાં કરાયેલ જોગવાઈઓ જેમાં કામની વહેંચણી બાબત નિયમો ઘડાયા હતા એને સુપ્રીમ કોર્ટમાં પડકારવામાં આવ્યુ હતું. કોર્ટ આ માટે દિશા નિર્દેશો જારી કર્યા હતા અને છેલ્લે આ કાયદાની માન્યતાને સ્વીકારાઈ હતી^૩.

ચૂંટણીપંચ ચૂંટણી પ્રક્રિયામાં ઘણા સુધારાઓ કર્યા હતા અને સુપ્રીમ કોર્ટ પણ આ બાબતે મહત્વપૂર્ણ સકારાત્મક ભૂમિકા ભજવી હતી. જેમાં મહત્વપૂર્ણ ચૂકાદાઓ આવ્યા હતા જેથી સંસદ અને રાજ્યવિધાનસભાની ચૂંટણીઓમાં સુધારાઓ દેખાય છે.૨૦૦૯ ની સાલમાં ચૂંટણી પંચે સુપ્રીમ કોર્ટને જણાવ્યુ હતું કે મતદારોને ઉપર માંથી એક પણ નહિ અર્થાત કોઈ ઉમેદવાર પસંદ નથી એવું બટન ચૂંટણી મશીનોમાં મુકવુ જોઈએ, જો કે સરકારે પંચના આ સૂચનાઓ વિરોધ કર્યુ હતુ. પણ ૨૭ મી સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૩ માં સુપ્રીમ કોર્ટે એક ઐતિહાસિક ચૂકાદો જાહેર કર્યુ હતુ કે ભારતના નાગરીકોને નકારાત્મક મત આપવાનો અધિકાર છે. જેથીએ " નનઓફ ધ એબવ " NOTA નું વિકલ્પ ઈ.વી.એમ અને બેલેટ પેપરમાં હોવુ જોઈએ પીપલ્સ યુનિયન ફોર સિવિલ લિબર્ટીઝ^૪ જે એક NGO છે. એમણે ૨૦૦૧ માં જાહેર હિત અરજી દ્વારા આ માંગણી કરી હતી જેના સંદર્ભે કોર્ટે આ ચુકાદો આપ્યું હતુ. આથી ચૂંટણી પંચ આ NOTA બટન ઈ.વી.એમ માં દાખલ કર્યુ છે. જે નવેમ્બર ૨૦૧૩ માં પાંચ રાજ્યોની વિધાન સભાની ચૂંટણીઓથી લાગુ કરાયો હતું. જોકે એના અર્થ એ નથી કે જો NOTA ને વધુમાં વધુ મતો મળ્યા હોય, તો એ સમયે ચૂંટણી ફરીથી યોજવામાં આવશે. પરંતુ એના સ્થાને જે ઉમેદવારને વધુ મતો મળ્યા હોય એ ઉમેદવારને વિજયી જાહેર કરવામાં આવશે^૫.

સંદર્ભો

- I. મતદારની વય ૨૧ ઘટાડીને ૧૮ વર્ષ કરવામાં આવી હતી જે બંધારણમાં સુધારો (૬૧ મો સુધારો) એક્ટ ૧૯૮૯થી કરવામાં આવ્યો હતો આજ રીતનો સુધારો જમ્મુ અને કમશ્મીરનાં બંધારણમાં તે રાજ્ય માટે ૨૧માં સુધારા ૧૯૮૯થી કરવામાં આવ્યો હતો.
- II. આ વટહુકમને મુખ્ય ચૂંટણી કમિશ્નર અને બીજા ચૂંટણી કમિશ્નરો (નોકરીની શરતો) સુધારા કાયદા ૧૯૯૩ દ્વારા બદલવામાં આવ્યુ હતું. જેનો અમલ ૪ થી જાન્યુઆરી ૧૯૯૪થી શરૂ કરવામાં આવ્યુ હતું.
- III. ટી.એન.શેવાન વિરુદ્ધ ભારત સરકાર (૧૯૯૫) ૪ એસસીસી. ૬૧૧.
- IV. પીપલ્સ યુનિયન ફોર સિવિલ લિબર્ટીઝ વિરુદ્ધ ભારત સરકાર (૨૦૧૩ મ) ૧૦ એસસીસી ૧.

V. ભારતિય ચૂંટણી પંચની પ્રેસનોટ તા.૧૮-૧૦-૨૦૧૩ જેમાં NOTA નો ઉમેરો કરવામાં આવ્યો.

ડિમ્પલ એસ પરમાર

અધ્યાપક સહાયક

સિધ્ધાર્થ લો કોલેજ

ગાંધીનગર

Copyright © 2012 – 2017 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat